

О.М. Бондар

ЧЕРНІГІВСЬКЕ «ЗАСТРИЖЕННЯ» У XVII–XVIII СТ.

Протягом XIV–XVI ст. Чернігів переживав наслідки монгольського розгрому 1239 р. Місто занепало, його територія зменшилась в десятки разів. Проте вже з XVII ст. ситуація змінилася. Чернігів отримав Магдебурзьке право і почався процес його розбудови. До цього місто «тіснилося» в межах укріплень Верхнього замку, Фортеці та Форштадту, однак, вже з початку XVII ст. почали виникати пригороди. Один з них розташовувався на Застриженні. Тут розміщувалися садиби чернігівських полковників П. Полуботка, В. Дуніна-Борковського, чернігівського архієрея та ін. Ці маєтності були досить значними за площею (до декількох гектарів) та мали свою складну інфраструктуру, створюючи природне продовження міської забудови.

Ключові слова: Чернігів, фортеця, форштадт, Застриження.

Будь-яке місто середньовічної Європи та Росії мало свою, притаманну лише йому, приміську забудову [2, 169–170]. Вона, зазвичай, розташовувалася відразу за міськими укріпленнями, у випадку Чернігова – за Другим Черкеським замком або ж форштадтом. У XVII ст. почали активно розростатися такі райони Чернігова, як Поділ та Третяк.

У XVII ст. місто також почало розширюватись

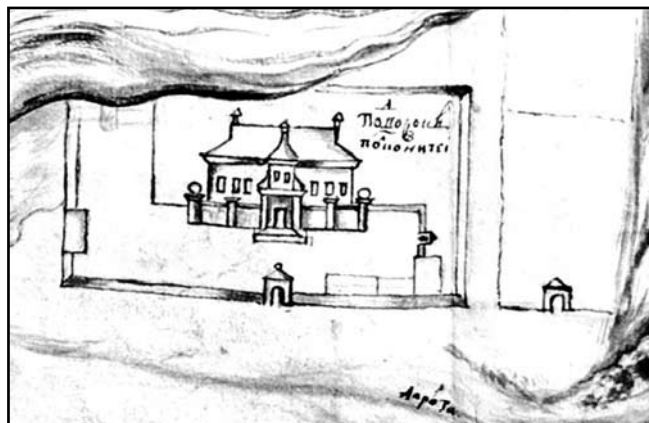

Рис. 1. Садиба родини Полуботків на Застриженні. Фрагмент зображення «Абрис Чернігівського» 1706 р.

і на Застриження, тобто на лівий берег р. Стрижень. На жаль, нічого невідомо про цю територію у XV–XVI ст. Можна допустити, що тут знаходились окремі слободи, про які час від часу згадують тогочасні документи, але в основному ця територія залишалася в цей період незаселеною. Її документально засвідчене заселення починається на початку XVII ст., якраз із включення Чернігова до складу Речі Посполитої. Саме до цього періоду відноситься згадка про надання земельного наділу Я. Полуботку чернігівським воєводою В. Солтиковим: «... далем на осажєнне,

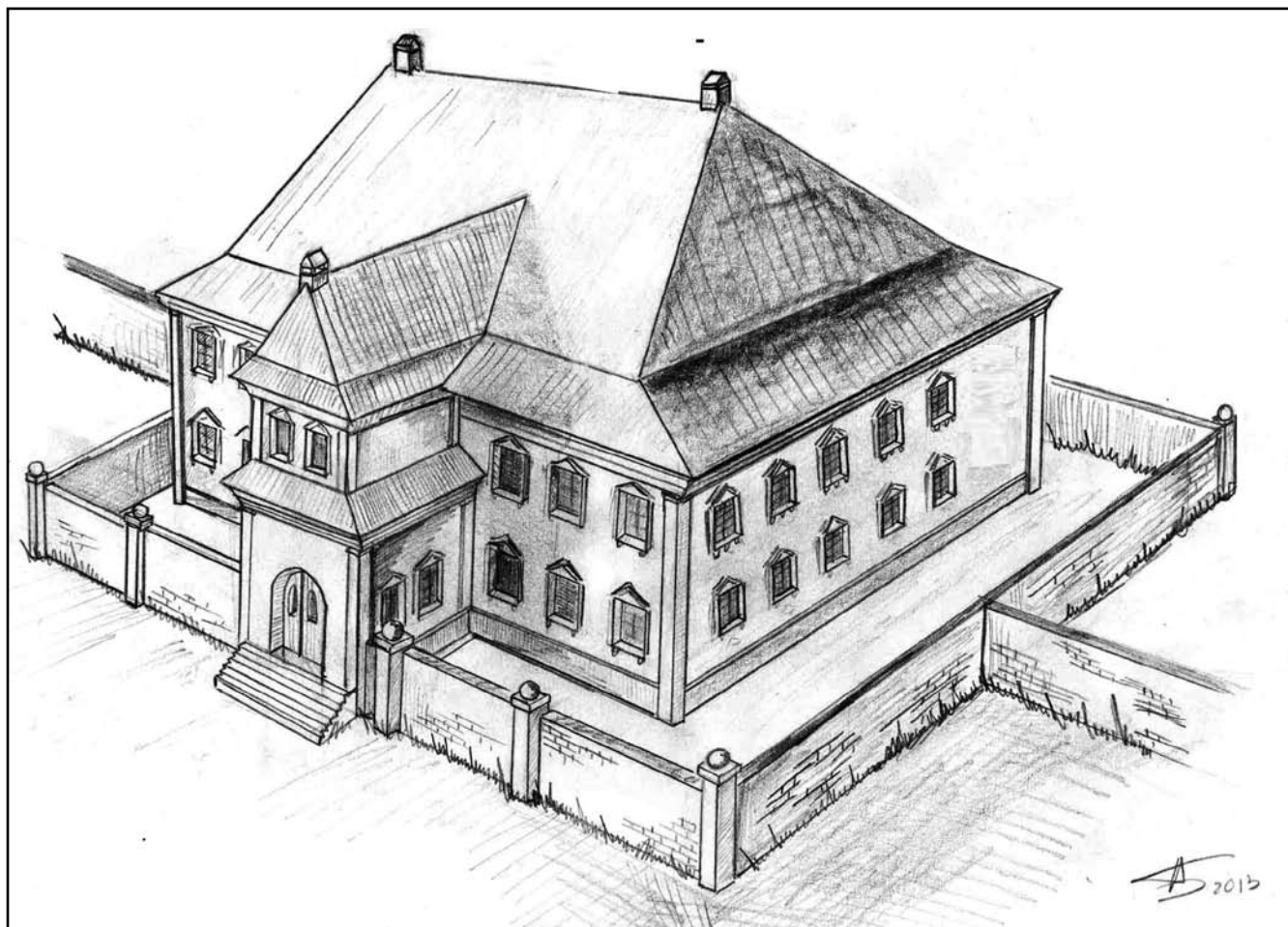

Рис. 2. Реконструкція будинку родини Полуботків на Застриженні станом на першу половину XVIII ст. (малюнок автора)

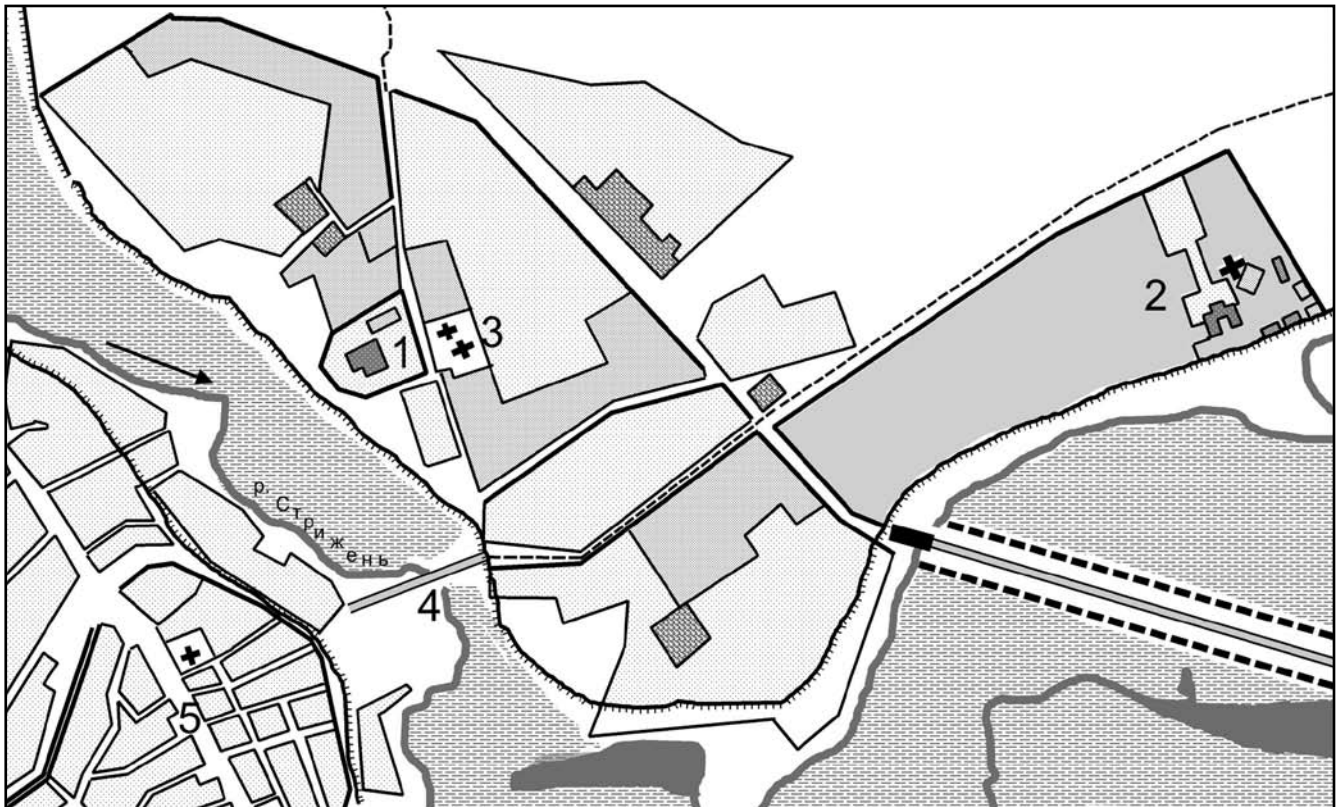

Рис. 3. «Застриження» на плані Чернігова 1799–1802 р. (прорисовка автора):

1. Садиба родини Полуботків; 2. Заміська резиденція архієпископа Чернігівського;
3. Стрітенська дерев'яна церква; 4. «Гноєва гребля» (Красний міст); 5. Забудова Форштадту Чернігова

месце Яронимц Полуботку на стародубскої улице, у валу, з места идучи за вал, по левой стороне; маєт се он там будувати, волно ему будет риби ловити в озерах и в криницях тих, от королевича его милости надано есть; также волно ему будет зверя ловити в пуцах, окреме бобров; а слободи ему даю на лет двадцать» [1 33–34]. Саме цим документом було покладено початок заснуванню садиби Полуботків на Стародубській вулиці. Більшість учених схильні вважати, що місце, про яке йде мова, знаходиться на території сучасного військового шпиталю за адресою вул. Полуботка, 40.

Проте на сьогодні комплексному дослідженню заміської забудови Чернігова майже не приділялося уваги з боку науковців. Деякі аспекти цієї проблематики були розглянуті у 1960-х – 1980-х рр. А.А. Карнабедом [5]. Також за радянських часів окремі роботи були проведені М.П. Цапенком на території військового шпиталю по обстеженню решток дому П. Полуботка. За часів незалежності, І. Ігнатенком на території полку зв'язку було виявлено рештки дому XVII ст. Автор досліджень пов'язав його із залишками садиби В. Дуніна-Борковського.

Вже на «Абрисі Чернігівському» одним із головних об'єктів Застриження позначено садибу Полуботків (рис. 1). За нею на схід показана забудова, що тягнеться по обидва боки дороги на Новгород-Сіверський [4, 53]. На плані Д. де Боскета 1740 р. цей район позначений як «строения и огороды загородные». Ця забудова

простягалася уздовж «Пруда Архиерейского», де знаходилися водяні млини, про які часто йде мова у документах XVII ст., по корінній правій терасі Стрижня. Загалом, слід відзначити, що тут розташовувалися садиби так би мовити представників «еліти» того часу, тому розміри садиб та кварталів значно перевищували аналогічні з території форштадту.

Забудова Застриження відбувалася протягом всього XVII–XVIII ст. Уже в першій половині XVIII ст. приміські квартали розтягнулися від Застриження уздовж дороги на Новгород-Сіверський більш ніж на 1,5 км. Забудова тягнулася уздовж сучасної вул. Шевченка, від сучасного перехрестя вул. Шевченка і Молодчого до початку вул. Рокосовського. Тут стояли окремі великі садиби, серед яких особливо виділялася садиба В. Дуніна-Борковського. На жаль, садибна забудова цієї частини міста потрапила на плани XVIII ст. лише в схематичному зображенні. Проте, вона зберігалася майже до кінця XIX ст., і тому була детально відображена на плані Чернігова 1871 р.

Слід сказати про облаштування приміських садиб чернігівської козацької старшини. Близьче до міста ще з початку XVII ст. знаходилася садиба Полуботків. Її центральною частиною був мурований двоповерховий будинок кінця XVII ст. (рис. 3), а сама площа садиби була оточено парканом із проїзною баштоподібною брамою (рис. 1; рис. 2). На території помістя знаходилися декілька інших споруд. Завдяки дослідженням М. Цапенка

виявлено рештки дому Полуботків [6, 83], який був дуже перебудований під час спорудження будинку Духовної семінарії у XIX ст.

Садиба Дуніних-Борковських знаходилася на території колишнього 30-го окремого Чернігівського лінійного полку зв'язку за адресою вул. Шевченка, 107. Дослідженнями І. Ігнатенка, А. Цекова та І. Віннікова було виявлено під однією із сучасних будівель підвальні приміщення, які залишилися від мурованого будинку кінця XVII ст. [7, 225–227]. Вірогідно, що як і садиба Полуботків, цей архітектурний комплекс був представлений мурованим житловим будинком та господарськими спорудами, які оточував паркан. Окрім садиб козацької старшини, на Застриженні уздовж дороги також розміщувався замський будинок чернігівського архієрея [8, 290]. А. Тарасов залишив його яскравий опис: «*Загородный архиерейский каменный дом, называемый бобровицкий, положение имеющий в конце предместья города при лугу реки Десны, в нем церковь святых Жен Мироносиц, с принадлежащих к оному деревянным строением, обширным садом, с фруктовыми разными деревьями и небольшою рощею*» [5, 157]. Також до нашого часу дійшов схематичний план цієї садиби на плані Губернського міста Чернігова 1799–1802 рр.

Розташування цього району уздовж сучасної вулиці Шевченка не випадкове: воно, як і в попередньому випадку, було продиктовано природно-топографічними та економічними чинниками. По-перше, забудова кінця XVII – першої половини XVIII ст. концентрувалася виключно уздовж дороги на Новгород-Сіверський. По-друге, садиби будувалися на корінній терасі р. Десни, над її старицею р. Кордівкою (на плані 1730 р. – Лаковиця), тобто, таким чином забезпечувалося безперебійне водопостачання житлово-господарських комплексів, що знаходилися на терасі. По-третє, ця забудова вже була позамиською, а це оберігало її від пожеж, що часто траплялися на території самого міста.

Розростання даної території спричинило зміни і в церковній топографії міста. За даними О. Шафонського у 1751 р. за садибою Полуботків по Стародубській вулиці було побудовано дерев'яну Стрітенську церкву [9, 288–289]. Вона стала домінантою цього нового району. У останній чверті XVIII ст. біля неї збудували невелику теплу церкву. Наприкінці XVIII ст. вони обидві увійшли до складу Духовної семінарії, яка була відкрита на території колишньої садиби Полуботків.

Таким чином, протягом XVII–XVIII ст. у Чернігова виникло «елітарне» передмістя із садибами козацької старшини та духовенства. Першими сюди почали переселятися люди та родини, що могли самостійно забезпечити собі опір від нападників – козацька старшина, яка мала амбітні плани щодо розширення садиб і відповідні кошти. В межах цивільної забудови форштадту та міста це було здійснити досить

складно, зважаючи на ту рішучу відсіч у подібних діях, яку їм давали ограни місцевого самоврядування та Магістрату [3 84–89].

Посилання

1. Акт чернігівського воеводи Владимира Солтикава, виданий Ярониму Полубоку на владения в Чернигове // Чернигову 1300 лет. Сборник документов и материалов. – К., 1990. – 368 с.
2. Алферова Г.В. Русские города XVI–XVIII веков / Г.В. Алферова. – М., 1989. – 216 с.
3. Доманова Г.С. Взаємовідносини Чернігівського магістрату з гетьманським урядом та місцевою козацькою адміністрацією у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. / Г.С. Доманова // Батуринські читання 2007. Збірник наукових праць. – Ніжин, 2007. – С. 84–90.
4. Из описания города по Генеральной ревизии Черниговского полка // Чернигову 1300 лет. Сборник документов и материалов. – К., 1990. – С. 52–54.
5. Карнабіда А.А. Чернігів: Архітектурно-історичний нарис. 2-е вид. / А.А. Карнабіда. – К., 1980. – 128 с.
6. Тарасов А. Топографическое описание губернского города Чернигова / А. Тарасов // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1902. – С. 151–162.
7. Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII вв. / Н.И. Цапенко. – М., 1967. – 235 с.
8. Цеков А. Замський будинок Василя Дуніна-Борковського в околицях Чернігова / А. Цеков, І. Вінніков // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали VIII Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. – Чернігів, 2009. – С. 225–227.
9. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание / А. Шафонский. – К., 1851. – 697 с.

Бондарь А.Н. Черниговское «Застриженье» в XVII–XVIII ст.

В течение XIV–XVI ст. Чернигов переживал последствия монгольского погрома 1239 г. Город пребывал в упадке, его территория уменьшилась в десятки раз. Однако уже с XVII в. ситуация переменялась. Чернигов получил Магдебургское право и начался процесс его роста. До этого город «теснился» в пределах укреплений Верхнего замка, Крепости и Форштадта, однако уже с начала XVII в. стали возникать пригороды. Один из них располагался на Застриженье. Здесь размещались усадьбы черниговских полковников П. Полуботка, В. Дунина-Борковского, черниговского архиерея и др. Эти усадьбы были значительными по площади (до нескольких гектаров) и имели свою сложную инфраструктуру, создавая естественное продолжение городской застройки.

Ключевые слова: Чернигов, крепость, форштадт, Застриженье.

Bondar O.M. «Zastrzhennya» of the Chernihiv in the 17th–18th centuries

During the 14th–16th centuries Chernihiv consequences experienced Mongolian destruction 1239. City was in decline, its territory was decreased tenfold. However, since the 17th century the situation has changed. Chernihiv received Magdeburg rights and the process of its growth. The prior to this city “close” within the fortifications of the Verhnyi zamok, Fortress and Forshtadt. But since the beginning of the 17th century suburbs began to emerge. One of them was located at the Zastrzhennya. It housed the estates Chernihiv colonel P. Polubotok, V. Dumin-Borkowskyi, Bishop of Chernigov etc. These estates were significant in size (up to several hectares) and had the complex infrastructure, creating the natural extension of urban development.

Keywords: Chernihiv, fortress, forshstadt, Zastrzhennya.